

WERYFIKACJA CZYNNOŚCI DOWODOWYCH POSTĘPOWANIA PRZYGOTOWAWCZEGO W POLSKIM PROCESIE KARNYM

Łukasz Cora

Wolters Kluwer

WERYFIKACJA CZYNNOŚCI DOWODOWYCH POSTĘPOWANIA PRZYGOTOWAWCZEGO W POLSKIM PROCESIE KARNYM

Łukasz Cora

Wolters Kluwer

WARSZAWA 2024

SERIA **MONOGRAFIE**

Publikacja została dofinansowana przez Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytetu Gdańskiego

Stan prawny na 3 czerwca 2024 r.

Łukasz Cora, nr ORCID: 0000-0003-0884-9685

Recenzent

Prof. dr hab. Radosław Koper

Wydawczyni

Małgorzata Stańczak

Redaktorka prowadząca

Joanna Tchorek

Opracowanie redakcyjne

Joanna Ośka

Projekt okładek serii

Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

prawoLubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność

Więcej na www.legalnakultura.pl

Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2024

ISBN 978-83-8358-675-5

ISSN 1897-4392

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. +48 728 313 462

e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	9
Podziękowania	11
Wprowadzenie	13
1. Uwagi ogólne.....	13
2. Przedmiot i cele badań.....	22
3. Metody badawcze	25
4. Struktura książki	28
 Rozdział I	
Determinanty granic i standardów czynności dowodowych – zagadnienia ogólne	41
1. Cele procesu karnego a zasady prawa dowodowego	41
2. Zakres obowiązku poszukiwania dowodów i inicjatywy dowodowej.....	60
3. Zasada praworządności jako podstawowa dyrektywa wyznaczająca granice czynności dowodowych.....	68
4. Płaszczyzny delimitacji granic czynności dowodowej.....	71
4.1. Płaszczyzna kompetencyjna	74
4.2. Płaszczyzna proceduralna.....	88
5. Zasada proporcjonalności a granice czynności dowodowych.....	93
 Rozdział II	
O pojęciu i istocie weryfikacji czynności dowodowej.....	113
1. Założenia konstrukcyjne i terminologiczne.....	113

2. Rodzaje czynności dowodowych.....	120
3. Przedmiot weryfikacji czynności dowodowej.....	128
4. Charakter prawny weryfikacji czynności dowodowych.....	138

Rozdział III

Kryteria weryfikacji czynności dowodowej	183
1. Uwagi ogólne.....	183
2. Kryteria weryfikacji odnoszące się do prawidłowości i jakości czynności dowodowej.....	184
2.1. Dopuszczalność czynności dowodowej	186
2.2. Zakazy i ograniczenia dowodowe jako wyznaczniki (nie)dopuszczalności czynności dowodowej.....	189
2.2.1. Reguły uznania czynności dowodowej za niedopuszczalną.....	204
2.2.2. Nielegalne uzyskanie dowodu wskutek niedopuszczalnej czynności dowodowej.....	216
3. Zasadność (celowość) czynności dowodowej.....	227
3.1. Uprawdopodobnienie jako warunek przeprowadzenia czynności procesowej	229
3.2. Zasadność i celowość jako przesłanka wyboru czynności dowodowych.....	231
4. Proporcjonalność czynności dowodowych	234
4.1. Test proporcjonalności – wybór i adaptacja czynności dowodowej dla prawidłowych ustaleń faktycznych	234
4.2. Ciężar proporcjonalności czynności dowodowych.....	239
5. Kryteria weryfikacji czynności dowodowej związane z wprowadzeniem dowodów do procesu	251
5.1. Rola i znaczenie dopuszczenia dowodu	251
5.2. Istota wniosku dowodowego – cele i zadania.....	254
5.3. Elementy treściowe i struktura wniosku dowodowego.....	259
5.3.1. Oznaczenie dowodu	260
5.3.2. Sprecyzowanie tezy dowodowej jako wyznacznika zakresu postępowania dowodowego	261
5.3.3. Znaczenie określenia sposobu przeprowadzenia dowodów	264

5.3.4. Uzasadnienie oddalenia wniosku dowodowego	267
6. Kryteria weryfikacji czynności dowodowej związane z przeprowadzeniem dowodów – pozostałe kryteria oddalenia wniosku dowodowego	270
6.1. Istotność i przydatność dowodu.....	270
6.2. Możliwość przeprowadzenia dowodu	278
6.3. Udowodnienie okoliczności zgodnie z twierdzeniem wnioskodawcy	278
6.4. Obstrukcja dowodowa. Prekluzja dowodowa jako czynnik aktywizacji dowodowej	280
7. Kryterium weryfikacji czynności dowodowej wynikające z zasady swobodnej oceny dowodów	290
7.1. Zasady prawidłowego rozumowania	295
7.2. Wskazania wiedzy	299
7.3. Doświadczenie życiowe	307
8. Kryteria związane z nadużyciem prawa dowodowego	309
8.1. Istota nadużycia prawa dowodowego	309
8.2. Nadużycie prawa dowodowego a standard rzetelnego postępowania dowodowego	317
8.3. Klasyfikacja i rodzaje nadużycia prawa i czynności dowodowych	320
8.4. Nadużycie wrażliwych czynności dowodowych.....	326
8.5. Nadużycie prawa dowodowego przez uczestników procesu	337

Rozdział IV

Tryb weryfikacji czynności dowodowych. Konstytucyjny i konwencyjny standard czynności dowodowych oraz reguły wykluczenia dowodów	347
1. Budowa mechanizmu weryfikacji czynności dowodowych.....	347
1.1. Uwagi wstępne	347
1.2. Organ uprawniony do weryfikacji czynności dowodowych	348
1.3. Elementy mechanizmu weryfikacji czynności dowodowych	351

2. Konstytucyjny i konwencyjny standard czynności dowodowych.....	355
3. Prokonstytucyjna i prokonwencyjna wykładnia prawa dowodowego.....	369
4. Reguły uzasadniające wyłączenie dowodów uzyskanych w sposób sprzeczny z ustawą jako warunek rzetelnego postępowania dowodowego	378

Rozdział V

Skutki wadliwości czynności dowodowych i konsekwencje nadużycia prawa dowodowego	403
1. Wadliwość czynności dowodowych	403
2. Gradacja wadliwości czynności dowodowych i wpływ na trafność rozstrzygnięcia	408
3. Konsekwencje przekroczenia granic czynności dowodowych.....	421
4. Konsekwencje prawne nadużycia prawa dowodowego.....	423
5. Możliwość konwalidacji i konwersji wadliwych czynności dowodowych.....	430
6. Nieważność czynności dowodowej i nieważność postępowania dowodowego?.....	433

Wnioski końcowe – uwagi <i>de lege lata</i> i postulaty <i>de lege ferenda</i>.....	441
--	------------

Bibliografia.....	461
--------------------------	------------

Orzecznictwo	479
---------------------------	------------

WYKAZ SKRÓTÓW

1. Akty prawne

EKPC	– Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
k.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2024 r. poz. 17)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
k.p.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 37)

2. Czasopisma i publikatory

GSP-Prz.Orz.	– Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa
KZS	– Krakowskie Zeszyty Sądowe
OSNKW	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Karna i Wojskowa
OSNwSK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OSA	– Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OTK	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
PiP	– Państwo i Prawo
Prok. i Pr.	– Prokuratura i Prawo
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny

3. Inne skróty

ETPC	– Europejski Trybunał Praw Człowieka
SA	– Sąd Apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
TK	– Trybunał Konstytucyjny

PODZIĘKOWANIA

Niniejsza książka, mimo że stanowi efekt pracy indywidualnej, nie powstałaby w zaprezentowanym kształcie, gdyby nie wskazania i dobre rady osób o dużo większym niż autor dorobku i doświadczeniu w prowadzeniu działalności naukowej oraz pomoc instytucji i osób najbliższych.

W pierwszej kolejności podziękowania kieruję do Prof. dr. hab. Radosława Kopera, którego wnikliwe uwagi krytyczne w sporządzonej recenzji wydawniczej przyczyniły się do metodologicznego, merytorycznego oraz formalno-językowego ulepszenia ostatecznej wersji monografii.

Osobne słowa wdzięczności kieruję do Prof. Andrew L.-T. Choo (Monash University w Melbourne), z którym wielokrotnie konsultowałem kwestie kształtu rozważań prawnodowodowych, mając okazję do dyskusji także na temat zagadnień modelowych i prawnoporównawczych podczas Jego pracy w City University of London.

Książka ta byłaby niemożliwa do napisania, gdyby nie możliwość odbycia stażu naukowo-badawczego w roku akademickim 2021/2022 jako Visiting Research Fellow w Institute of Advanced Legal Studies na University of London oraz uzyskania środków finansowych z Narodowego Centrum Nauki w konkursie Miniatura 5. W tym miejscu dziękuję Prof. Carlowi Stychinowi – dyrektorowi IALS – oraz obecnemu Profesorowi University of Sydney Colinowi Kingowi za udzielone wsparcie podczas pobytu i badań. *Last but not least*, dziękuję Dziekanowi Wydziału Prawa i Administracji Dr. hab. Wojciechowi Zalewskiemu, prof. UG oraz Prorektorowi UG ds. Badań Naukowych Prof. dr. hab. Wiesławowi

Laskowskiemu za udzielone wsparcie finansowe umożliwiające wydanie niniejszej książki.

Dziękuję również wszystkim koleżankom i kolegom z Wydziału Prawa i Administracji, a w szczególności Katedry Prawa Karnego Procesowego oraz Zakładu Kryminalistyki i Prawa Dowodowego za dobre słowo i motywację do ukończenia pracy.

Największe słowa podziękowania, które i tak w niewielkim stopniu oddają rzeczywisty wkład w komfort pracy, kieruję wobec żony Moniki i córki Dominiki. Bez Ich wsparcia w chwilach trudnych, troski, wyrozumiałości oraz uczynienia wszystkiego, co było możliwe, ze zdjęciem ze mnie większości codziennych obowiązków, praca ta nie mogłaby zostać ukończona. Dziękuję w końcu rodzicom Krystynie i Stanisławowi, za to, że zawsze mogę na Nich liczyć.

WPROWADZENIE

1. Uwagi ogólne

Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że problematyka dowodowa należy do węzłowych zagadnień procesu karnego. Spośród wielu przyczyn takiego stanu rzeczy podkreślić należy, że dowody stanowią zasadniczą podstawę uzyskania faktycznej i prawnej podstawy warunkującej trafność rozstrzygnięcia o przedmiocie postępowania. Realizacja celów i zadań procesu jest uzależniona od regulacji prawa dowodowego. Szczególna rola przypada postępowaniu dowodowemu. Jest tak dlatego, że postępowanie dowodowe jest zespołem przepisów i norm regulujących działania organów procesowych, obejmującym całokształt podejmowanych czynności dowodowych oraz składającym się z etapów: zbierania, zabezpieczania, wprowadzania i przeprowadzania oraz oceny dowodów. Postępowanie dowodowe jest zatem postępowaniem, w którym wykorzystuje się czynności dowodowe, będące jedynym dopuszczalnym przez prawo karne procesowe narzędziem (sposobem) przeprowadzenia dowodów. Oznacza to, że bez przeprowadzenia czynności dowodowej nie jest możliwe uzyskanie, przeprowadzenie i wykorzystanie dowodu w procesie karnym.

W tym zakresie jedną z zasadniczych perspektyw dla niniejszej pracy jest podejście, które postępowanie dowodowe utożsamia z regułami i granicami działań organów procesowych odnoszącymi się do przeprowadzania czynności dowodowych. To od jakości przeprowadzonych czynności dowodowych zależy realizacja rzetelnego postępowania dowodowego, a także osiągnięcie trafnej reakcji karnej. Skoro zagadnienia dowodowe należą do tych dla procesu karnego o kluczowym znaczeniu, na których

oparta jest reakcja na przestępstwo, to nie można abstrahować od faktu, że ocena postępowania dowodowego zależy w ostatecznym rachunku od dwóch zasadniczych czynników. Pierwszy z nich stanowią warunki społeczno-polityczne, w jakich dany system karno-procesowy funkcjonuje. Kwestia, która jest ściśle powiązana z tą płaszczyzną, dotyczy zasad liberalnej demokracji, demokratycznego państwa prawnego, w tym także pozycji władzy sądowniczej, prokuratury i Policji. Innymi słowy, sprawą rangi zasadniczej jest więc autorytet państwa i wymiaru sprawiedliwości oraz organów ochrony prawnej budowany na obowiązku działania w granicach i na podstawie obowiązującego prawa. Drugim jest problematyka poczucia rzetelnego postępowania dowodowego. Ten aspekt oceny jest ściśle powiązany z przeprowadzeniem czynności dowodowych, a zatem problematyką odnoszącą się do poczucia uczciwości w zbieraniu, uzyskiwaniu i wprowadzaniu dowodów dla potrzeb procesu. To bowiem, jak postrzegane jest postępowanie dowodowe, a tym samym cały przebieg procesu karnego, zależy m.in. od poziomu lojalnego traktowania uczestników, respektowania poczucia godności, informowania o obowiązkach i uprawnieniach, a w razie kolizji zasad procesowych, wybierania rozwiązań, które są najbardziej gwarancyjne.

Poczucie odnoszące się do stylu i jakości przeprowadzanych czynności dowodowych ma więc kluczowe znaczenie w kwestii społecznego postrzegania rzetelności postępowania dowodowego, a tym samym całego procesu karnego. Skoro zatem dowody stanowią jedyną prawnie dopuszczalną podstawę rozstrzygnięcia, to do centralnych zagadnień prawa dowodowego należy problematyka przeprowadzania czynności dowodowych.

Rekonstrukcja pojęcia czynności dowodowych, a także, przede wszystkim, kwestia ich podziału, celów, funkcji i podstaw prawnych, to z pewnością interesujące oraz jedno z najbardziej newralgicznych zagadnień prawa dowodowego. Z kolei do elementów nastroczających wielu problemów interpretacyjnych związanych z największym ładunkiem kolizji dóbr i wartości prawnych zaliczyć należy te związane z istotą poznania procesowego, realizacją funkcji ścigania, obrony, a także obowiązkiem poszukiwania dowodów. Jest to więc zagadnienie odnoszące się do napięć występujących pomiędzy regułami gwarancyjnymi a granicami

działań uczestników procesu. Na tym tle funkcja gwarancyjna postępowania dowodowego jest najważniejsza. Wyznacza ona bowiem nie tylko podstawę, przesłanki i tryb przeprowadzania czynności dowodowych, ale także zakres uprawnień i obowiązków uczestników tego postępowania. To od jej realizacji i adaptacji oczekiwanego prawnego i społecznego wzorca postępowania uzależniona jest sfera dopuszczalnych działań organów procesowych oraz praw i wolności jednostki, których istoty dla rzetelności postępowania dowodowego naruszać nie wolno.

Gwarancyjnie zorientowane postępowanie dowodowe jest rezultatem założenia, zgodnie z którym w razie kolizji poznania procesowego z uczciwością działań organów procesowych wartością wyższego rzędu jest takie ukształtowanie postępowania, aby było ono prowadzone z uwzględnieniem zasad dowodowych i ochrony szczególnych społecznych wartości przed nadmierną ingerencją i unicestwieniem ich istoty. Dla akceptacji przebiegu postępowania dowodowego, a zatem sposobu działania i wykorzystanych czynności dowodowych przez organy procesowe, niezbędne jest zapewnienie określonego stopnia ochrony praw jednostki. Taki punkt widzenia czyni zadość zapatrywaniu, zgodnie z którym trudno jest mówić o realizacji zasady trafnej reakcji karnej, gdy wynik (rezultat) procesu jest sprzeczny z uczciwością, ale także sprawiedliwością proceduralną jako celem procesu karnego. Jest tak dlatego, że czynności dowodowe dokonane z naruszeniem uczciwości są przekroczeniem granic wyznaczających reguły i ramy dopuszczalnego działania. Dlatego tak jak nie można mówić o wyniku procesu karnego zgodnym z prawem karnym procesowym, który jest sprzecznym z zasadą trafnej reakcji, tak samo podejść należy do czynności dowodowych przeprowadzonych z naruszeniem uczciwości i sprawiedliwości proceduralnej. W tym znaczeniu jakość postępowania dowodowego jest od strony gwarancyjnej egzemplifikacją stosunku państwa do obywatela.

O aktualności i doniosłości postępowania dowodowego oraz centralnym usytuowaniu tej problematyki w naukowym dyskursie karnoprosesowym przekonują nie tylko ostatnie prace W. Jasińskiego, *Nielegalnie uzyskane dowody w procesie karnym. W poszukiwaniu optymalnego rozwiązania*, A. Sakowicza, *Prawo do milczenia w polskim procesie karnym*, A. Lacha, *Rzetelne postępowanie dowodowe w sprawach karnych w świetle*

orzecznictwa strasburskiego czy R. Kopera, Swoboda wypowiedzi osoby przesłuchiwanej w procesie karnym, lecz także budząca kontrowersje i dylematy problematyka przenikania dowodów ze stadium postępowania przygotowawczego na rozprawę, wyodrębnienie zasady swobody dowodzenia, ograniczeń i zakazów dowodowych, granice legalności czynności dowodowych i ingerencji w konstytucyjnie chronione prawa jednostki, zakresu swobodnej oceny dowodów, wzmocnienia kontradiktoryjności czy też kwestia nadużycia prawa w procesie karnym. Jak widać, zakres omawianych zagadnień badawczych jest szeroki i zróżnicowany, co potwierdza aktualność i rangę zagadnień prawno-dowodowych.

Tytułowa problematyka weryfikacji czynności dowodowych w procesie karnym wpisuje się w nurt gwarancyjnego spojrzenia na postępowanie dowodowe. Czynnościom dowodowym nadać bez wątpienia należy rangę jednego z najważniejszych instrumentów zmierzających do wywołania określonego skutku w postaci odszukania, uzyskania bądź kontroli dowodu. A skoro tak, to jasne jest, że działania (zachowania) związane z przeprowadzeniem określonej czynności dowodowej muszą legitymować się nie tylko formalno-prawnymi kryteriami prawidłowości dokonania takiej czynności, ale również muszą spełniać warunki jakościowe. Weryfikacja czynności dowodowych jest więc narzędziem wielopłaszczyznowego prawno-dowodowego sprawdzenia zdolności (kwalifikacji) czynności dowodowej do wywołania skutków procesowych w postaci uzyskania w jej efekcie dowodów stanowiących finalnie dowodową podstawę rozstrzygnięcia o kwestii odpowiedzialności karnej. Weryfikacja czynności dowodowych jest narzędziem cechującym się kompleksowym spojrzeniem na wybór i wykorzystanie konkretnej czynności dowodowej w realiach danego postępowania karnego pod kątem kryteriów związanych z: 1) kompetencją do jej dokonania, 2) merytoryczną i formalną związaną ze spełnieniem przesłanek dopuszczalności jej zastosowania, a także 3) jakościową odnoszącą się do kwestii konieczności, proporcjonalności, adekwatności i celowości.

Skoro problematyka związana z czynnościami dowodowymi należy do kluczowych obszarów nie tylko postępowania dowodowego, lecz także całej procedury karnej, to z uwagi na ich złożony i wielowarstwowy charakter kwestią zasadniczej wagi zarówno z perspektywy dogmatycznej,

jak i użyteczności jest badanie tego, czy zastosowana czynność spełnia wymagania stawiane przez prawo karne procesowe.

Po pierwsze, weryfikacja czynności dowodowych jest narzędziem odpowiadającym na wyzwania związane z zabezpieczeniem rzetelnego postępowania dowodowego w przygotowawczym stadium do rozprawy. Jest tak dlatego, że pozyskiwanie informacji i faktów dla celów dowodowych stanowi zasadniczy obszar działalności organów ścigania, począwszy od najwcześniejszego etapu ścigania karnego, a nawet poza-procesowego. Skoro jest to aktywność regulowana przez przepisy i dekodowane z nich normy karnoprosesowe, które dotyczą poszukiwania, gromadzenia, uzyskiwania dowodów na użytek procesu karnego, to przeprowadzanie czynności zmierzających do odnalezienia, uzyskania i kontroli dowodów, a więc najprościej rzecz ujmując – pozyskiwania środków dowodowych ze źródeł dowodowych, wymaga spełnienia przez nie określonych standardów. Aktywność w gromadzeniu dowodów jest przede wszystkim determinowana realizacją funkcji ścigania i jako taka zorientowana jest na zebranie, zabezpieczenie i utrwalenie dowodów obciążających. Kwestia wyboru, a także sposobu przeprowadzania i przebieg czynności dowodowych, została w dziale V Kodeksu postępowania karnego o dowodach uregulowana w różnym stopniu szczegółowości (np. przesłuchanie, przeszukanie, konfrontacja czy okazanie). Nadrzędnym i podstawowym celem każdej czynności dowodowej bez względu na jej szczegółowy charakter jest pozyskanie informacji mającej stanowić dowód. W każdym przypadku czynności te muszą być podejmowane przez uprawnione organy, z zachowaniem przesłanek procesowych ich stosowania w danych okolicznościach, miejscu i czasie. Jako zasadniczy element postępowania karnego czynności dowodowe zwłaszcza na etapie ścigania muszą być podejmowane w granicach i na podstawie obowiązującego prawa.

W obowiązującym modelu procesu karnego działalność prokuratury i Policji jest, z perspektywy działalności ukierunkowanej na gromadzenie dowodów, dla realizacji trafnej reakcji karnej kluczowa. A skoro tak, to musi ona legitymować się odpowiednim poziomem gwarancyjności. W przeciwieństwie do czynności operacyjno-rozpoznawczych mowa jest bowiem o czynnościach, które przeprowadzane są według prze-

pisów Kodeksu postępowania karnego, a nie tzw. ustaw policyjnych. Mogąc stanowić podstawę do czynienia ustaleń faktycznych istotnych z punktu widzenia rozstrzygnięcia, powinny one spełniać najsurowszy reżim gwarancyjny. Chodzi tu bowiem o czynności, które w sposób nierzadko intruzywny ingerują w podstawowe prawa i wolności człowieka w sytuacji, w której znalazł się on w obszarze zainteresowania organów ścigania. Innymi słowy, muszą być to czynności, których wytwory w postaci dowodów będą nie tylko uzyskane z zgodzie z przepisami materialnego i procesowego prawa karnego, ale które będą czynić zadość wymogom aksjonormatywnego ukształtowania postępowania dowodowego, zgodnie z którym wartością nadrzędną nie jest jedynie sam rezultat, ale sposób postępowania.

Po drugie, analizowana kwestia wpisując się w problematykę gwarancyjnego pojmowania roli i znaczenia przepisów prawa dowodowego, w sposób wyraźny koresponduje ze standardem rzetelnego postępowania dowodowego. Stąd kluczowe znaczenie w tym obszarze nadać należy wymaganiom konstytucyjnym i konwencyjnym. Ingerując w najbardziej wrażliwe prawa i wolności jednostki, czynności dowodowe muszą z jednej strony być poddawane kwalifikowanym mechanizmom kontrolnym, a te wykorzystywane państwach przywiązujących istotne znaczenie do dowodów zgromadzonych w postępowaniu przygotowawczym winny należeć do sfery decyzyjnej przynależnej organowi sądowemu. W tym kontekście najistotniejsze znaczenie ma art. 6 Europejskiej Konwencji Prawa Człowieka i Podstawowych Wolności wraz orzecznictwem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu rekonstruującym standard rzetelnego postępowania dowodowego. Istotna jest również konstytucyjnoprawna perspektywa, która odnosi się do spojrzenia przez pryzmat legalności (praworządności) działań organów oraz proporcjonalności, jak również ochrony szczególnie wrażliwych praw jednostki. Stanowi to naturalną konsekwencję europeizacji postępowania karnego w zakresie minimalnych standardów i wzorców postępowania. Konsekwencją tego jest stosowanie wykładni prokonstytucyjnej i prokonwencyjnej przepisów prawa dowodowego. Jest to zgodne z wymaganiami wykładni i stosowania prawa w procesie opartym na standardzie konstytucyjnym i konwencyjnym. Oznacza to, że warunkiem uznania postępowania dowodowego za rzetelne jest spełnienie wymagań wy-

kraczących poza zakres unormowania ustawy karnoprosesowej. Dla stwierdzenia, czy czynności dowodowe podjęte zostały w zgodzie postulatem prowadzenia postępowania w sposób uczciwy i rzetelny, nie jest satysfakcjonujące ograniczenie się do ustalania, że podmiotowe i przedmiotowe warunki stosowania przewidziane w ustawie zostały spełnione. W konsekwencji weryfikacja czynności dowodowych wymaga takiego podejścia do kwestii gromadzenia materiału dowodowego, które od strony gwarancyjnej naciska, w procesie wykładni unormowań dotyczących przeprowadzenia danej czynności dowodowej, kładzie na wielopłaszczyznową analizę zagadnień, spośród których kryteriów efektywność poznania prawdy nie jest najważniejszym.

Po trzecie, założenie, zgodnie z którym cele i funkcje unormowania czynności dowodowych stanowią jeden z fundamentów poznania procesowego regulowanego przez normy prawa dowodowego. Czyni to z weryfikacji czynności dowodowych narzędzie, które ma zapobiegać zagrożeniom dla dowodowej podstawy rozstrzygnięć oraz trafności sądowego rozstrzygnięcia. Prawidłowa rekonstrukcja norm postępowania dowodowego i ich analiza w odniesieniu do konkretnego przypadku musi zawsze uwzględniać ramy przyjętego modelu funkcjonowania.

Skoro prawo i postępowanie dowodowe rozumiane są w niniejszej publikacji również przez pryzmat zespołu reguł i granic wyznaczonych działaniom podejmowanym zarówno przez jego instytucjonalnych, jak i nieinstytucjonalnych uczestników, to jasne jest, że to, w jaki sposób czynności dowodowe są przeprowadzane, nie jest kwestią konwencji, ale akceptowanych społecznie i preferowanych przez ustawodawcę trybu i metod. Aprobata społeczna dla postępowania dowodowego, w tym zwłaszcza poziomu ingerencji w fundamentalne prawa jednostki, uzależniona jest nie tylko od uzasadnienia decyzji o takim, a nie innym kierunku działań. Musi ona przede wszystkim legitymować się określonym standardem normatywnym i aksjologicznym zastosowanych czynności dowodowych.

W tym kontekście do najistotniejszych problemów dowodowych należy sfera naruszenia i nadużycia prawa dowodowego w toku gromadzenia dowodów. Dlatego wielopłaszczyznowość obszaru weryfikacji czynności

dowodowych dotyczy różnorodnych jej aspektów. Naruszenia i nadużycia prawa dowodowego w działalności organów procesowych mogą przybrać zróżnicowaną postać o różnym natężeniu i poziomie intruzywności. Pole do nadużyć i naruszeń działalności związanej z zbieraniem, zabezpieczeniem i utrwalaniem dowodów jest tak szerokie, że może ono dotyczyć sfery kompetencyjnej i merytorycznej z jednej strony, z drugiej zaś polegać na próbach obejścia zakazów dowodowych i norm gwarancyjnych. Innymi słowy, w zależności od konkretniej czynności dowodowej, która ma zostać lub została przeprowadzona, nieprawidłowości mogą być związane z podmiotową i przedmiotową kompetencją organów do podejmowania decyzji o zastosowaniu danej czynności dowodowej. Przy czym zauważyć należy, że największe obawy związane są z charakterem możliwych do naruszenia elementów czynności dowodowej, a także istotą praw i wolności jednostki, które podlegają ingerencji. Otóż kwestia wyboru i zastosowania danej czynności może być efektem niewystąpienia wszystkich przesłanek niezbędnych do jej przeprowadzenia. Może także być związana ze sposobem, w jaki dana czynność jest dokonywana, poziomem intruzywności, zastosowanymi środkami w trakcie jej przeprowadzenia.

Analiza naruszeń prawa dowodowego w trakcie dokonywania czynności dowodowej jest działaniem dokonywanym z uwzględnieniem intencji ustawodawcy, a zatem celem danej instytucji i granic normy prawnej określającej pole dopuszczalnych działań zmierzających do uzyskania dowodów. Oczywiście zawsze pamiętać należy, że konieczność przestrzegania warunków legalności czynności dowodowych jest zasadnicza, podobnie jak działanie organów w granicach prawa. Stąd weryfikacja czynności dowodowych wymaga analizy ze względu na charakter i cel określonej czynności oraz proporcjonalność jej zastosowania.

Problematyka weryfikacji dowodów ma w końcu istotne znaczenie nie tylko zakresie dbałości o ochronę praw i wolności człowieka, ale także motywacyjnej i wychowawczej funkcji prawa karnego procesowego. Jasne jest, że uczciwy i rzetelny sposób prowadzenia postępowania dowodowego i wykorzystania tych czynności, które są w realiach danej sprawy konieczne i proporcjonalne, buduje poczucie pewności, akceptacji i społecznego zaufania w relacjach jednostka–władza w kontekście

autorytetu wymiaru sprawiedliwości jako jednej z funkcji państwa. Jakość i zakres prowadzonych czynności dowodowych, które powinny być wykorzystywane do czynienia ustaleń dowodowych w procesie karnym, rzutuje na efektywność ochrony praw jednostki, a także na społeczną legitymizację i postrzeganie procesu karnego jako działania opartego na podstawie i graniach wyznaczonych przez prawo. Na tym tle powstające wątpliwości i kontrowersje tyczą się granic ścigania karnego, a w szczególności granic dowodowych działań organów ścigania.

Jak wskazano, poznanie procesowe wymaga procedury i środków, za pomocą których dochodzi do uzyskania faktycznej i prawnej podstawy warunkującej trafność rozstrzygnięcia o przedmiocie postępowania. Cały problem i powstające na tym tle kontrowersje dotyczą zakresu, reguł oraz granic podejmowanych przez organy procesowe działań. Spośród wielu dla postępowania dowodowego elementów spornych wskazać należy na kwestie eliminacji dowodów uzyskanych z naruszeniem prawa i postępowania oraz sankcji procesowych za nadużycie i naruszenie prawa dowodowego. W demokratycznym państwie prawnym system prawa represyjnego musi być oparty na wieloaspektowej weryfikacji czynności dowodowych, która pozwala na stwierdzenie, czy nie tylko dana czynność jest zgodna z minimalnymi wymaganiami formalno-prawnymi, ale czy w określonych realiach byłaby ona konieczna, czy zamierzony cel nie mógł zostać osiągnięty w inny sposób, czy obrany sposób ingerencji w ochronę praw jednostki był adekwatny i niezbędny.

Niezależnie od modelu postępowania karnego o zwiększonej kontradyktoryjności bądź inkwizycyjności problematyka weryfikacji czynności dowodów jest dla realizacji trafnej reakcji i sprawiedliwości proceduralnej w rzetelnym procesie karnym zasadnicza. Waga i złożoność tytułowej problematyki tym bardziej uzasadniają poddanie jej refleksji naukowej, jeżeli zważyć na fakt, jak bardzo widoczne są tendencje do pozaprocesowego przeprowadzenia czynności w reżimie o zmniejszonym poziomie gwarancyjności względem Kodeksu postępowania karnego oraz stosowania nowych technologii w postępowaniu dowodowym. Ustalenie tego, co można, a co należy wykluczyć z dowodowej podstawy rozstrzygnięcia, jest kluczowe dla rzetelności postępowania dowodowego. Innymi słowy, złożoność problematyki weryfikacji czynności dowodowych tyczy się

jej mechanizmu, a także potrzeby reguł dopuszczalności (*admissibility rule*) i dyskwalifikacji dowodów (*exclusionary rule*).

2. Przedmiot i cele badań

Niniejsza książka jest próbą wypełnienia luki w nauce polskiego procesu karnego odnoszącej się do problematyki weryfikacji czynności dowodowej. Zadaniem badawczym, jakie postawił sobie autor, było ukazanie istoty, mechanizmu oraz zakresu weryfikacji czynności dowodowych. Zaprezentowane rozważania miały zasadniczo na celu zbadanie i poddanie krytycznej analizie węzłowych elementów postępowania dowodowego w płaszczyźnie oceny czynności dowodowej. Ponadto przedmiotem niniejszego opracowania jest również próba możliwie wszechstronnego zaprezentowania charakteru prawnego, roli i znaczenia weryfikacji czynności dowodowej. W tym zakresie dla zasadności posługiwania się pojęciem weryfikacji czynności dowodowych konieczne stało się usystematyzowanie materiału normatywnego oraz zwrócenie uwagi na zespół podstawowych elementów układu stanowiącego obraz rzeczywistości.

Zasadnicze ustalenia poczynione w niniejszej publikacji mają charakter teoretyczny. Konstrukcja weryfikacji czynności dowodowej i jej mechanizm mają charakter propozycji teoretycznej, która, zdaniem autora, związana jest koniecznością urealnienia gwarancji praw osób, wobec których czynności dowodowe są podejmowane. Weryfikacja czynności dowodowej jest więc narzędziem, które ma wzmocnić rzetelność postępowania karnego. Tak jest z dwóch zasadniczych powodów. Po pierwsze, powierzenia weryfikacji czynności dowodowych na etapie postępowania przygotowawczego do wyłącznej kompetencji sędziego do spraw postępowania przygotowawczego. Po drugie, konstrukcja weryfikacji czynności dowodowych oparta jest na poszerzonym zakresie względem badania jedynie prawidłowości czynności dowodowej. Zgodnie z przyjętymi założeniami konstrukcyjno-terminologicznymi w mechanizmie weryfikacji bada się szersze spektrum elementów jakościowych czynności dowodowej. Obok kompetencji przedmiotowo-podmiotowej, przedmiotem oceny jest bowiem celowość (zasadność), konieczność, proporcjonalność i adekwatność przeprowadzania danej

czynności. Zarówno zdefiniowane pojęcie, jak i określony charakter prawny weryfikacji mają na celu, poprzez wyważenie proporcji pomiędzy ściganiem, koniecznością gromadzenia dowodów obciążających a zagwarantowaniem podstawowych praw i wolności obywatelskich, zabezpieczenie rzetelnego przebiegu postępowania dowodowego.

W zakresie problematyki weryfikacji czynności dowodowej węzłowym zagadnieniem dotyczącym przedmiotu opracowania jest kwestia sprecyzowania jej kryteriów, a także określenia konsekwencji nadużycia i naruszenia prawa w toku postępowania dowodowego. Odnośnie do tyłowego zagadnienia sprawą podstawową jest takie rozumienie postępowania dowodowego, które identyfikuje je z prawnie uregulowanym zespołem następujących po sobie czynności dowodowych organów postępowania i innych uczestników, którego celami są zabezpieczenie gwarancji praw jednostki przed nadmierną ingerencją ze strony organów państwa oraz realizacja funkcji gwarancyjnej, ochronnej i sprawiedliwościowej prawa karnego procesowego. Na tle takiego ujęcia widać wyraźnie, że weryfikacja czynności dowodowej jest narzędnikiem:

- 1) wzmacniającym poziom realizacji rzetelnego postępowania dowodowego;
- 2) stawiającym na pierwszym planie interes jednostki w zakresie gwarancji i ochrony prawnej przed nadużyciami i naruszeniami prawa dowodowego w działaniach organów procesowych;
- 3) uznającym uczciwość i staranność w postępowaniu dowodowym za wartość nadrzędną względem wyniku tego postępowania;
- 4) zabezpieczającym dowodową podstawę rozstrzygnięcia i trafną reakcję karną nie tylko przed sprzecznymi z prawem, lecz także przed arbitralnymi, nieproporcjonalnymi i oczywiście niezasadnie przeprowadzonymi czynnościami dowodowymi.

Do celów, do osiągnięcia których publikacja zmierza, zaliczyć należy:

- 1) stworzenie mechanizmu weryfikacji czynności dowodowych wykraczającego poza zakres oceny wynikającej z art. 7 k.p.k. oraz kryteriów wprowadzania dowodów z art. 170 k.p.k.;
- 2) ukazanie istoty i charakteru prawnego weryfikacji czynności dowodowych;

- 3) wykazanie zasadności posługiwania się konstrukcją weryfikacji czynności dowodowych, która jest pojęciem zbiorczym obejmującym wszystkie etapy postępowania dowodowego w postępowaniu przygotowawczym;
- 4) rekonstrukcja modelu oceny prawnych uwarunkowań czynności dowodowych uwzględniającej modyfikację spojrzenia i zmianę paradygmatu aksjologii dowodowej na rzecz uznania uczciwego, a nie efektywnego przeprowadzenia czynności dowodowych wraz z realizacją rzetelnego i proceduralnie sprawiedliwego postępowania dowodowego, za podstawowy cel procesu karnego.

Tak określone cele podstawowe dla niniejszej publikacji stanowią podstawę do sformułowania zasadniczej hipotezy badawczej, że obowiązujący stan prawny oraz model nadzoru nad postępowaniem przygotowawczym jest niesatysfakcjonujący zarówno w zakresie kompleksowej analizy i kryteriów oceny czynności dowodowych, jak i formy (sposobu) sprawowania nadzoru nad czynnościami dowodowymi. Przeprowadzana analiza ma w tym zakresie stanowić propozycję założeń, które mogą się przyczynić do minimalizacji nieprawidłowości i nadużyć w zakresie wykorzystywania czynności dowodowych oraz ujednolicenia interpretacji i praktyki stosowania prawa dowodowego w postępowaniu przygotowawczym. Wobec tego, że tytułowa problematyka nie doczekała się kompleksowego unormowania w Kodeksie postępowania karnego, przeprowadzona analiza ma również za cel dodatkowy posłużyć za przedmiot refleksji i poczynienia ewentualnych zmian normatywnych w tym zakresie.

W tym miejscu należy zaznaczyć, że niniejsza książka zmierza również do odpowiedzi na kilka kluczowych pytań badawczych dotyczących problematyki weryfikacji czynności dowodowych:

- 1) czy obowiązujący model weryfikacji dowodów jest efektywny i na tyle gwarancyjny, iż w optymalnym zakresie zabezpiecza realizację rzetelnego postępowania dowodowego?
- 2) czy kryteria badania czynności dowodowej pod kątem prawidłowości są wystarczające?
- 3) czy weryfikacja czynności dowodowych wymaga testu proporcjonalności? Innymi słowy, czy i w jakim stopniu czynność, która

ma być zastosowana, jest proporcjonalna, tj. czy oczekiwane rezultaty uzasadniają uciążliwość związanej z nim ingerencji w prawa i wolności jednostki?

- 4) czy dotychczasowy nadzór nad przeprowadzaniem czynności dowodowych przez organy ścigania jest wystarczający?
- 5) czy należy rozważyć wprowadzenie instytucji nadużycia prawa dowodowego?
- 6) czy aktualny system sankcji karnoprosesowych jest wystarczający dla zabezpieczenia przed nadużyciami i naruszeniami prawa dowodowego?
- 7) jakie są granice czynności dowodowych?

Niniejsze pytania badawcze w równym stopniu odnoszą się do sfery obowiązującego stanu prawnego, a także sfery gwarancyjnej oraz aksjologicznej. Są one ściśle związane z wskazanym wyżej gwarancyjnym i jakościowym spojrzeniem na problematykę wykorzystywania czynności dowodowych w procesie karnym.

3. Metody badawcze

Osiągnięcie celów niniejszej publikacji nie byłoby możliwe bez zastosowania metod badawczych prowadzących do sprecyzowania pola badawczego, identyfikacji węzłowych problemów, selekcji materiału normatywnego, sformułowania uwag i wniosków końcowych oraz postulatów w zakresie stanowienia i stosowania prawa. W związku z tym, że badana problematyka weryfikacji czynności dowodowych jest zagadnieniem z zakresu teorii prawa dowodowego, a istotne wyznaczniki poczynionych w niniejszej publikacji ustaleń oparte zostały na analizie regulacji karnoprosesowej determinującej konstrukcję i mechanizm tego instrumentu, jedną z zastosowanych metod, na których oparta została niniejsza publikacja, jest metoda analizy dogmatycznoprawnej. Stało się tak z kilku powodów. Bez wątpienia metoda ta jest podstawowa dla prowadzenia badań z obszaru prawa karnego. Sprawą zasadniczą jest to, że metoda analizy dogmatycznoprawnej ma dlatego kluczowe znaczenie, że za jej pomocą dokonuje się nie tylko wykładni obowiązujących przepisów prawa dowodowego, lecz także badania charakteru prawnego instytu-

cji, a zatem celów, funkcji, przesłanek i konsekwencji prawnych, a do tego porządkowania aparatury pojęciowej oraz wskazania w badanym obszarze pożądanych zmian prawnych. W konsekwencji wykorzystania metody analizy dogmatycznoprawnej szczególną rangę w wykładni przepisów i norm prawa dowodowego nadano dyrektywie wykładni funkcjonalno-celowościowej, która za podstawowy postulat przyjmuje znaczenie tekstu prawnego uwzględniające cele prawa, spośród których istotne znaczenie dla przeprowadzonej analizy mają wartości moralne respektowane przez dane społeczeństwo.

U podstaw zrozumienia znaczenia wykładni funkcjonalno-celowościowej i ogólnego sposobu myślenia o prawie dowodowym legła koncepcja, w myśl której w procesie dokonywania interpretacji tekstu prawnego należy brać pod uwagę możliwie najlepsze uzasadnienie aksjologiczne. Innymi słowy, ustalenie sensu znaczeniowego wykorzystywanych pojęć poddawanych interpretacji możliwe jest w sposób najbardziej progwarancyjny poprzez odwołanie się lub zdekodowanie hierarchii celów i wartości prawnych i pozaprawnych jako tych przypisywanych ustawodawcy, a najczęściej akceptowalnych w danym kręgu kulturowym. Dlatego konstruując pojęcie prawne weryfikacji czynności dowodowej, ustalając prawidłowe jego znaczenia oraz elementy jego struktury, w tym także poszczególnych rodzajów czynności dowodowych, uznano, że właściwą koncepcją wykładni na użytek niniejszej pracy jest ta derywacyjna, której zasadniczym celem jest rekonstrukcja normy postępowania. Zgodnie z powyższymi założeniami analizie poddane zostały, obok w szczególności unormowań działu V k.p.k., także unormowania konstytucyjne i prawnomiędzynarodowe. Refleksja dotyczyła celów i wartości regulacji konstytucyjnej i konwencyjnej, które wyznaczają dla ustawodawcy granice, w jakich powinna kształtować się praktyka stosowania przepisów prawa dowodowego.

Drugą wykorzystaną, obok analizy dogmatycznoprawnej metodą, po którą sięgnięto w publikacji, jest, w ograniczonym zakresie, metoda prawnoporównawcza. Mimo że publikacja nie aspiruje do miana analizy modelowej na tle prawnoporównawczym, to analizie poddano węzłowe zagadnienia dotyczące dopuszczalności przeprowadzania dowodów oraz reguł wykluczenia dowodów w państwach należących do syste-

mu prawa *common law* (tj. Anglii i Walii, a także USA) oraz sygnalnie Niemiec. Zabieg ten miał na celu zdiagnozowanie głównych trendów w podejściu do czynności dowodowych, reguł wykluczenia dowodów oraz zilustrowania zasadniczych różnic i podobieństw na etapie ścigania karnego w niniejszym zakresie. Metoda prawnoporównawcza pełni w publikacji funkcję pomocniczą, która ma na celu ukazanie zarysu modelowych rozwiązań, zwłaszcza na tle rozumienia rzetelności i uczciwości postępowania dowodowego. Wykorzystanie elementów analizy prawnoporównawczej miało w konsekwencji wzbogacić analizę obowiązującej regulacji prawnej w Polsce i wzmocnić użyteczność propozycji mechanizmu weryfikacji czynności dowodowych oraz wzbogacenie sformułowanych postulatów *de lege ferenda*.

Dokonana w niniejszym opracowaniu analiza ma charakter teoretyczny i modelowy. Zasadnicze pole badawcze zostało zawężone do analizy teoretycznoprawnej i funkcjonalnej mających za podstawowy cel ukazanie konstrukcji prawnej, uwarunkowań i założeń, które mogą usprawnić niektóre rozwiązania karnoprosesowe w Polsce. Wyjaśnienie mechanizmu funkcjonowania weryfikacji czynności dowodowych wymagało przyjęcia nie tylko określonych założeń konstrukcyjno-pojęciowych i teoretycznych, ale także konkretnych rozwiązań, które byłyby najbardziej efektywne z punktu widzenia celów i funkcji, jakie osiągnąć ma weryfikacja czynności dowodowych. Stąd obok oczywistej potrzeby porównania funkcjonalności i efektywności wyznaczników postępowania dowodowego w zakresie przedmiotu analizy niezbędne było spojrzenie na konkretne instytucje i gwarancje procesowe. Prowadzona analiza została ograniczona w zasadniczym nurcie rozważań do stadium postępowania przygotowawczego, gdzie upatruje się największych zagrożeń dla rzetelności postępowania dowodowego.

Mając na uwadze podstawowe założenie o gwarancyjnej roli przepisów i norm prawa dowodowego, zastosowano również metodę związaną z modelowaniem pojęć i usprawnieniem funkcjonowania określonych instytucji, która musi zakładać, że realizacja (osiągnięcie) danego celu polega na zgodności badanej instytucji z wymaganiami wynikającymi z określonych norm i dyrektyw postępowania. Aspekt ten został ujęty w postulatach *de lege ferenda* zaadresowanych do ustawodawcy pod

kątem tych elementów funkcjonowania badanego narzędzia normatywnego, które wymagają nie tylko zmian w obowiązującym prawie, lecz także wzmocnienia jego jakości oraz usprawnienia jego funkcjonowania.

4. Struktura książki

Niniejsza książka została podzielona na pięć rozdziałów i zakończenie. Selekcja i dobór zaprezentowanych zagadnień służą przede wszystkim realizacji wskazanych wyżej celów badawczych. Rozdziały I i II stanowią teoretycznoprawne podstawy konstrukcyjne dla rozważań niniejszej publikacji. Analiza problematyki weryfikacji czynności dowodowych w rozdziale II wymagała dokonania ustaleń terminologiczno-konstrukcyjnych oraz wyjaśnienia jej pojęcia, celów oraz funkcji. W rozdziałach III i IV dokonano kompleksowej analizy kryteriów weryfikacji czynności dowodowych oraz jego mechanizmu. Rozdział V poświęcony został problematyce skutków nadużycia czynności dowodowej oraz wadliwości czynności dowodowych i konsekwencji przekroczenia granic czynności dowodowej.

Obrana koncepcja dotycząca struktury publikacji oraz przyjęta systematyka analizy poszczególnych zagadnień szczegółowych mają zasadniczo na celu uporządkowanie złożonej problematyki weryfikacji czynności dowodowych. Stąd w pierwszej kolejności przedstawiono czynniki determinujące granice czynności dowodowych, aby przejść do zagadnień konstrukcyjnych i terminologicznych, ukazując charakter prawny omawianej instytucji. Pierwsze dwa rozdziały są zatem wprowadzeniem do problematyki i ukazują tytułowe zagadnienie z perspektywy teoretycznej oraz konstrukcyjnej. Następnie analizie poddano kluczowe dla publikacji zagadnienia kryteriów i mechanizmu przeprowadzania weryfikacji czynności dowodowych. Taki zabieg wymagał dokonania analizy przez pryzmat krajowej i międzynarodowej perspektywy normatywnej oraz odniesienia się do konstytucyjnych i prawnomiędzynarodowych standardów. Z kolei ostatni rozdział związany jest z określeniem kar-noprosowych następstw nadużycia i naruszenia prawa dowodowego. Przyjęcie założenia o podziale książki na część koncepcyjno-teoretyczną konstrukcyjno-terminologiczną i związaną z następstwami wyjścia

poza zakres upoważnienia do dokonania danej czynności dowodowej oraz wpływ danej czynności na istotę chronionych praw jednostki jest konsekwencją uznania wiodącej dla prawa dowodowego metodologii związanej z potrzebą porządkowania pojęć, akcentowania celów i zadań instytucji oraz konsekwencji wyjścia poza granice dopuszczalnych działań ukierunkowanych na rzetelną rekonstrukcję rzeczywistości. W toku analizy obok rekonstrukcji standardu weryfikacji czynności dowodowych uwzględniającego granice czynności dowodowych i potrzebę tworzenia możliwie efektywnych reguł gwarancyjnych niejednokrotnie ukazano perspektywę rozwiązań z systemów państw kultury *common law*, a także standardu konstytucyjnego i prawnomiędzynarodowego. Takie podejście determinowane było aksjonormatywnym założeniem, zgodnie z którym postępowanie dowodowe ma przede wszystkim przebiegać według określonych reguł i wytyczonych granic postępowania, które odbywa się na podstawie prawa. Sfera przeprowadzonych czynności dowodowych i uzyskanych dowodów w procesie karnym jest zaś wynikiem stanowiska, zgodnie z którym wynik postępowania jest kwestią wtórną wobec jego rzetelności (uczciwości).

W rozdziale I skoncentrowano się na zasadzie praworządności jako dyrektywie wyznaczającej granice czynności dowodowych. Analiza ta prowadzona była w perspektywie aksjologicznej i konstytucyjnoprawnej. Założeniem wyjściowym uczyniono taki kierunek interpretacyjny, zgodnie z którym właściwy sposób przeprowadzania czynności dowodowej musi uwzględniać nie tylko kryterium odnoszące się do płaszczyzny kompetencyjnej i proceduralnej, ale musi czynić zadość wymaganiom proporcjonalności. Jest tak dlatego, że każdorazowo należy mieć na uwadze wymaganie niezbędności (konieczności) stosowania czynności związanych z ingerencją w prawa i wolności człowieka w znaczeniu, jakie nadaje mu zasada proporcjonalności. Wymaga to, jak wskazano, wykazania, iż osiągnięcie tych celów nie byłoby możliwe przy zastosowaniu innych, mniej inwazyjnych narzędzi dowodowych. Realizacja konstytucyjnej zasady proporcjonalności jest więc uzależniona od przestrzegania przy stosowaniu czynności dowodowych wyboru właściwego rodzaju nadającego się do realizacji określonego celu oraz zastosowania czynności, która w możliwie minimalnym zakresie ingeruje w sferę praw człowieka. Ponadto analizie poddano zakres obowiązku poszukiwania

dowodów i inicjatywy dowodowej oraz płaszczyzny delimitacji granic czynności dowodowej. Granice czynności dowodowych w procesie karnym wyznacza od strony podmiotowej zdolność procesowa danego uczestnika do dokonania określonej czynności, z jednoczesnym zachowaniem przedmiotowych warunków prawidłowości oraz jej proporcjonalności. Innymi słowy, chodzi tu o ocenę czynności procesowej pod kątem kompetencji do jej dokonania z jednej strony, a z drugiej – jakości jej przeprowadzania, tj. uwzględnienia wszelkich warunków, zasad i reguł związanych z jej przeprowadzaniem.

Przyjęto, że umożliwienie dokonania prawdziwych ustaleń faktycznych stanowiących podstawę dowodową rozstrzygnięcia uzależnione jest więc w tym kontekście od zaistnienia dwóch zasadniczych warunków. Po pierwsze, normatywnie wyznaczonych ram danej czynności dowodowej określających organ, podstawy, formę i tryb jej przeprowadzania. Po drugie, realizacji tych warunków przez kompetentnego uczestnika procesu – tj. posiadającego zdolność do jej dokonania, z zachowaniem nie tylko sformalizowanych przez ustawę podstaw stosowania i warunków modalnych jej dokonania, ale także realizacji celów, funkcji z zachowaniem proporcjonalności stosowania i realizacji zamierzonego skutku (rezultatu). W rozdziale tym przejęto założenie, zgodnie z którym osiągnięcie sprawiedliwości proceduralnej w zakresie postępowania dowodowego w sprawach karnych należy identyfikować w obszarze uczciwości (*honesty*) oraz rzetelności (*fairness*) rozumianych jako syntezy zasad procesowych mających na celu zabezpieczenie podstawowych praw i obowiązków procesowych. Założenie to jest konsekwencją rekonstrukcji przyjętych w ustawie wartości i ustalenia, które z nich uznać należy za najważniejsze. Jest to więc zespół zasadniczych cech, którymi musi się legitymować proces karny rozumiany w interesującej nas perspektywie jako zorganizowany zespół czynności procesowych, w tym zwłaszcza dowodowych prowadzących do ustalenia: czynu przestępnego i jego sprawcy, a także zakresu odpowiedzialności karnej oskarżonego, ewentualnego osądzenia, zastosowania kar, środków karnych i innych środków reakcji karnej za popełnione przestępstwo.

Ostatnimi zagadnieniami omawianymi w tym rozdziale są zasada proporcjonalności i granice czynności dowodowych. Ustalono, odwołując

się do wartości preferowanych przez ustawodawcę, że czynności dowodowe powinny być analizowane z punktu widzenia wartości zorientowanych na proces (*process oriented values*). Te zaś powinny być oceniane bez względu na rezultat. Mogą być one realizowane w różnym stopniu i zależy to od możliwości prawnych i faktycznych. Z kolei wybór zorientowany na pożądaną rezultat (*good result efficacy orientated*) rozumiany jako efektywność rezultatu wyboru i zastosowania danej czynności dowodowej odnosi się do założonej i osiągniętej skuteczności ocenianej co do zróżnicowanych wartości proceduralnych. Wybór i przeprowadzenie określonej czynności dowodowej muszą być dokonane z wzięciem pod uwagę dyrektywy uwzględniającej system wartości procesowych, który: a) może być realizowany poprzez określone rozwiązania bądź instytucje prawa dowodowego); b) może być osiągnięty w trakcie tego procesu poprzez zmianę, rezygnację albo ponowienie danej czynności, c) pozwala na dokonanie oceny poszczególnych cech danej czynności dowodowej i rozwiązań normatywnych niezależnie od rezultatu jej zastosowania. Jak wykazano, chodzi nie tylko o zachowanie granic dopuszczalnej ingerencji, ale także wyjściowo o preferowanie czynności najmniej dolegliwych.

W rozdziale II przedstawiono węzłowe zagadnienia konstrukcyjno-terminologiczne. W pierwszej kolejności przedmiotem analizy uczyniono pojęcie weryfikacji, zestawiając sformułowania terminologiczne występujące w nauce procesu karnego. Określenie pojęcia i sposobu rozumienia terminu „weryfikacja” było z oczywistych względów zabiegiem koniecznym, gdyż ustawodawca nie posługuje się nim w dziale V k.p.k. o dowodach. Brak definicji legalnej tego pojęcia wymusił zatem potrzebę sprecyzowania zakresu tego kluczowego pojęcia. Sprawa jego rozumienia wymagała stworzenia definicji projektująco-regulacyjnej oraz skonfrontowania z funkcjonującymi w nauce sformułowaniami kontroli i oceny dowodów. Ponadto ukazana została klasyfikacja czynności dowodowych oraz ich przedmiot. Omówione zostały także kluczowe elementy charakteru prawnego weryfikacji czynności dowodowych. Przeprowadzone rozważania zmierzały do ukazania jej funkcji, zadań i celów. W rozdziale tym zasygnalizowano, że ocena wadliwości poszczególnych czynności dowodowych w ramach dokonywanej weryfikacji oznaczać będzie ich wartościowanie pod kątem uchybień postępowania.

nia przygotowawczego dających się bądź niedających się usanować zwłaszcza w postępowaniu przed sądem I instancji. Ustalono również, że zagadnienia dostrzeżonych w toku weryfikacji czynności dowodowych uchybień postępowania dowodowego jako oceny dokonywanej z punktu widzenia zarówno gwarancyjnego, jakościowego, jak i celowościowego, w płaszczyźnie rangi i wagi tych naruszeń, można racjonalnie ujmować, biorąc pod uwagę kryterium ich wpływu na rezultat czynności i podjęte na jej podstawie decyzje dowodowe, etap zaawansowania ścigania i podział na cząstkowy (etapowy) i końcowy (finalny) rezultat procesu dowodzenia.

W rozdziale III analizie poddano kryteria weryfikacji czynności dowodowych. W ramach kryteriów odnoszących się do prawidłowości czynności dowodowej omówiono zakazy i ograniczenia dowodowe jako wyznaczniki dopuszczalności czynności dowodowej. Wśród podmiotowych i przedmiotowych warunków analizie poddano reguły uznania czynności dowodowej za niedopuszczalną. W tym zatem zakresie analizie poddano problematykę zasadności (celowości) czynności dowodowej. Podkreślano, że kryterium prawidłowości czynności oprócz jej dopuszczalności obejmuje również kwestie legalności danej czynności dowodowej, a nawet wszelkich innych zewnętrznie postrzeganych reguł dokonania danej czynności dowodowej, jak np. dyrektyw celowościowych, aksjonormatywnych, deontologicznych, a także wszelkich innych odnoszących się do realizacji uczciwego postępowania, w szczególności przez instytucjonalnych uczestników procesu karnego. Omówiono również prawdopodobieństwo jako warunek przeprowadzenia czynności procesowej. Obok zasadności jako kryterium weryfikacji gruntownie przeanalizowano proporcjonalność czynności dowodowych, omawiając test proporcjonalności – wybór i adaptacja czynności dowodowej dla prawidłowych ustaleń faktycznych. Następnie przedawniono zagadnienie ciężaru proporcjonalności czynności dowodowych. Na koniec rozdziału omówiono kryteria weryfikacji czynności dowodowej związane z przeprowadzeniem dowodów oraz pozostałe kryteria oddalenia wniosku dowodowego: istotność i przydatność dowodu, udowodnienie okoliczności zgodnie z twierdzeniem wnioskodawcy, możliwości przeprowadzenia dowodu, obstrukcję dowodową oraz prekluzję dowodową jako czynnik aktywizacji dowodowej. Osobno potraktowano kryterium

weryfikacji czynności dowodowej wynikające z zasady swobodnej oceny dowodów: zasady prawidłowego rozumowania, wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego. Następnie zdefiniowano nadużycie prawa dowodowego, analizując tę kwestię w perspektywie standardu rzetelnego postępowania dowodowego. Dokonano określenia i klasyfikacji rodzajów nadużycia prawa i czynności dowodowych. Wyodrębniono następujące kategorie nadużyć: nadużycie wrażliwych czynności dowodowych, nadużycie funkcji procesowych oraz podstęp i obstrukcyjne zachowania niebędące czynnościami dowodowymi. Na koniec wskazano konsekwencje prawne nadużycia prawa dowodowego. Przyjęta koncepcja nadużycia prawa dowodowego jest pochodną anglosaskiej doktryny *abuse of law* oraz normatywnego założenia cywilnoprocesowego znajdującego swoje unormowanie w przepisach Kodeksu postępowania cywilnego. Analizując zagadnienie możliwości posłużenia się czynnościami dowodowymi, zauważono, że nadużycie prawa dowodowego ma miejsce wtedy, gdy organ dokonuje go w sposób sprzeczny zarówno z intencjami ustawodawcy, jak i celami właściwymi do osiągnięcia przez daną czynność. Innymi słowy, nabycie prawa dowodowego ma tu zasadniczo na celu obejście gwarancji procesowych dla uzyskania dowodów wskutek przeprowadzenia czynności dowodowej. W tym zatem zakresie analizie poddano przeprowadzanie czynności dowodowych związanych z najwyższym stopniem ryzyka nadużycia uprawnień procesowych. Kwestią podstawową jest ocena zachowania uczestnika wartościowana pod kątem realizacji przysługującego mu uprawnienia w zakresie wskazanym w treści normy prawnej, poza którym nie powinno być ono wykonywane. Jak podkreślono, normatywne określenie warunków nadużycia prawa dowodowego wiązać należy z wadliwościami funkcjonalno-celowościowymi czynności dowodowych.

Mając na uwadze ochronę gwarancji procesowych, kwestię dopuszczalnego wykorzystywania uprawnienia oraz instytucji procesowych w ramach celowościowo-funkcjonalnych wiązać należy z ogólnymi granicami działań uczestników procesu karnego, o których mowa w art. 7 i 83 Konstytucji RP. W publikacji określono kryteria hierarchizacji nadużycia prawa dowodowego, do których zaliczono:

- 1) rangę wolności obywatelskich: zarówno konstytucyjnych, jak i konwencyjnych;

- 2) rodzaj i charakter czynności dowodowej: jej wpływ na przebieg i wynik postępowania dowodowego;
- 3) wagę uprawnienia: stopień jego nadużycia.

Przyjęto również klasyfikację rodzajów nadużyć prawa dowodowego w procesie karnym:

- 1) nadużycie wrażliwych czynności dowodowych;
- 2) nadużycie funkcji procesowych i instrumentalizacja uprawnień w ramach czynności dowodowych;
- 3) zachowania niebędące czynnościami dowodowymi, wywołujące wpływ na przebieg postępowania dowodowego.

W rozdziale IV analizie poddano mechanizm weryfikacji czynności dowodowych. Mając na uwadze konieczność legitymowania się przez dane narzędzie prawnodowodowe określonym trybem i konsekwencjami wynikającymi z faktu jego zastosowania, rozważania skoncentrowano wokół organu uprawnionego do weryfikacji czynności dowodowych i na wyznacznikach dokonywanej weryfikacji. Rozważania prowadzone były również wokół reguł wyłączenia i eliminacji dowodów uzyskanych wskutek wadliwego przeprowadzenia czynności dowodowych oraz związanych z tym sankcji procesowych.

Przeprowadzona analiza dowodzi, że problem sądowego nadzoru nad postępowaniem przygotowawczym wymaga zasadniczych zmian systemowych. W rozważaniach zidentyfikowano dwa zasadnicze problemy. Po pierwsze, zbyt dużą wagę w przywiązywaniu wartości dowodowej rezultatów czynności przeprowadzonych w stadium postępowania przygotowawczego, co jest konsekwencją modelowego rozwiązania, w myśl którego istotnym elementem realizacji funkcji ścigania jest uzyskanie, zabezpieczenie i utrwalenie dowodów dla sądu. Po drugie, niewystraszający poziom kontroli czynności dowodowych przez sąd. W tej kwestii podniesiono, że niezbędne jest związanie sędziego z prowadzonym postępowaniem przygotowawczym. Zaletą takiego rozważania jest rzetelna i efektywna kontrola dokonywana przez sędziego zorientowanego w realiach danej sprawy – tj. w przebiegu, obranej taktyce i wersji śledczej oraz czynnościach dowodowych. Rozwiązanie takie, które wprowadza instytucję sędziego ds. postępowania przygotowawczego, jest wyrazem

pewnego kompromisu między przywiązaniem do roli i znaczenia postępowania przygotowawczego a potrzebą zwiększenia gwarancyjności tego stadium w obszarze dowodów, które przenikają do postępowania sądowego. W konsekwencji mechanizm weryfikacji czynności dowodowych obciąża sędziego ds. postępowania przygotowawczego, który stosuje wielopłaszczyznową kontrolę wyboru i przeprowadzenia czynności dowodowych nie tylko pod kątem spełnienia przez nie przesłanek wskazanych w dziale V k.p.k., ale także konieczności, proporcjonalności, adekwatności i mając na uwadze regułę minimalizowania negatywnych konsekwencji.

Konstrukcja mechanizmu weryfikacji czynności dowodowych oparta jest więc na założeniu, zgodnie z którym to sędzia ds. postępowania przygotowawczego najlepiej zorientowany w realiach konkretniej sprawy posiada kompetencje do dokonania wieloaspektowej analizy odnoszącej się do przeprowadzenia danej czynności dowodowej. Należy podkreślić, że dążenie do poddania weryfikacji różnorodnych aspektów czynności dowodowej ma na celu osiągnięcie celu w postaci optymalnego z perspektywy rzetelności postępowania, funkcji ścigania i gwarancji praw osoby pociągniętej do odpowiedzialności karnej wyboru, ale zarazem reprezentatywnych rozwiązań w kwestii statusu nielegalnie uzyskanych dowodów. Przeprowadzone rozważania zawarte w tym rozdziale mają na celu ukazanie rozwiązań konstrukcyjnych mechanizmu weryfikacji czynności. Jest to rozwiązanie karno-procesowe, które z natury rzeczy nie odnosi się do szczegółowych zagadnień dotyczących sfery taktyki kryminalistycznej. Dokonana analiza ma również na celu ukazanie niedostatków aktualnej regulacji, a poczynione uwagi uwypuklić mają węzłowe zagadnienia dotyczące wskazanej propozycji mechanizmu weryfikacyjnego.

Mechanizm ten spełnia niezwykle istotną funkcję blokującą w zakresie zarówno przeprowadzania czynności z nadużyciem bądź naruszeniem prawa, jak i przedostawania się ich rezultatów na rozprawę. Sędzia śledczy miałby za zadanie przeprowadzić test weryfikacji, który ma odpowiedzieć na pytanie w procesie ważenia, czy doszło do:

- 1) naruszenia norm konstytucyjnych odnoszących się do czynności dowodowej przeprowadzanej w danym układzie procesowym;

- 2) naruszenia przepisów postępowania, które polegało na naruszeniu zasady praworządnego działania organów postępowania, a jeżeli tak, to w jakim zakresie;
- 3) podjęcia dokonanej czynności bez podstawy prawnej lub poza granicami prawa;
- 4) uchybienia celowi i naruszenia lub niespełnienia przesłanek danej czynności oraz trybu jej przeprowadzenia.

Jak wskazano, rezultat weryfikacji uzależniony jest od procedury walenia będącej wypadkową wielu elementów o zróżnicowanej randze. Przede wszystkim od znaczenia, jakie ustawa przyznaje tym elementom w ramach preferencji i gradacji relewantnych wartości dla realizacji istoty praw podstawowych w procesie karnym. Mechanizm weryfikacji może skutkować zróżnicowanymi konsekwencjami. Dyskwalifikacja dowodu uzyskanego z naruszeniem przepisów postępowania jest w tej perspektywie niezależna od unormowania zakazu wykorzystania dowodu w wypadkach określonych naruszeń prawa. Efektem negatywnego wyniku testu weryfikacji jest więc uznanie czynności za niedopuszczalną do przeprowadzenia, a jeżeli została ona przeprowadzona, powinno to skutkować dyskwalifikacją dowodów uzyskanych za sprawą przeprowadzenia wadliwej czynności dowodowej i czynić je niemożliwymi do wykorzystania w procesie karnym.

Konsekwencje prawne wadliwych czynności dowodowych oraz nadużycia prawa dowodowego zostały omówione w ostatnim rozdziale. W ramach rozważań przeprowadzonych w tym rozdziale omówiono: gradację wadliwości czynności dowodowych i wpływ na trafność rozstrzygnięcia, konsekwencje nadużycia prawa dowodowego, skutki przekroczenia granic czynności dowodowych, unormowania konwencyjne, możliwości konwalidacji i konwersji wadliwych czynności dowodowych oraz nieważności czynności dowodowej i nieważność postępowania dowodowego.

W kwestii relacji wadliwości czynności dowodowych do rzetelności postępowania dowodowego ustalano, że można wyodrębnić niedopuszczalność wynikającą z naruszenia norm prawno-dowodowych w toku postępowania i tych, które oddziałują na konkretne decyzje dowodowe.

Pierwsza z wskazanych kwestii odnosi się do naruszenia standardów postępowania dowodowego w rozumieniu wymogów proceduralnych. Druga zaś odnosi się do rzetelności konkretnego rozstrzygnięcia. Druga propozycja gradacji zakłada hierarchizację niedopuszczalności z uwagi na poziom ryzyka wywarcia negatywnego wpływu na dowodową podstawę orzeczenia i rozstrzygnięcia. Chodzi więc o takie podejście klasyfikacyjne, które z jednej strony uwzględnia potrzebę dokonania oceny jakościowej „niedopuszczalności” pod kątem naczelnych zasad procesu z jednej strony, a z drugiej gwarancji procesowych uczestników procesu. Można wyodrębnić następującą klasyfikację niedopuszczalności czynności dowodowych:

- 1) uzyskanie dowodu z czynności dowodowej, w ramach której zastosowano tortury (art. 40 Konstytucji RP i art. 3 EKPC), groźbę bezprawną oraz z uwagi na wpływ na zastosowany środek i techniki wpływające na procesy psychiczne oraz mające na celu kontrolę nieświadomych reakcji organizmu w związku z przesłuchaniem;
- 2) uzyskanie dowodu wskutek ograniczenia lub niedopuszczenia do udziału obrońcy lub pełnomocnika, zwłaszcza w początkowym etapie ścigania karnego, naruszenia prawa do informacji o przysługujących prawach oraz wymuszenia samooskarżenia;
- 3) naruszenie wrażliwych czynności dowodowych (art. 8, 10 EKPC) i uzyskanie w ten sposób kluczowego dla oskarżenia dowodu. Stwierdzenie uchybień postępowania dowodowego, które nie miały charakteru tortur;
- 4) pozostałe naruszenia czynności dowodowych o nie-intruzywnym charakterze stanowiące naruszenia przepisów proceduralnych.

Z punktu widzenia kryteriów oceny wadliwej czynności dowodowej oraz reguł ich selekcji oraz wpływu na postępowanie dowodowe ocena „wadliwości” wymaga wartościowania w odniesieniu do poziomu istotności wad i stopnia istotności ich wpływu na prawidłowość postępowania dowodowego. Wymuszenie gwarancyjnego dostosowania się do wzorców i standardów czynności dowodowych wymaga od ustawodawcy przyjęcia takiego systemu sankcji procesowych, który możliwie w najbardziej efektywny sposób wymuszałby ich przestrzeganie.

Nieodzowne do osiągnięcia tego założenia jest przyjęcie, że niekiedy czynność dowodowa musi zostać uznana za nieważną, a nawet skutkować stwierdzeniem, że całe postępowanie dowodowe jest nieważne.

W interesującej nas perspektywie chodzi, rzecz jasna, przede wszystkim o nieważność czynności dowodowych rozumianą jako niespełnienie konstytucyjnych jej elementów w chwili wyboru i zastosowania. Nieważność jest więc kwalifikowanym skutkiem procesowym uchybień, jakimi jest dotknięta czynność dowodowa. W tym sensie nieważność jest więc na tyle dalece rażącym naruszeniem reguł konstrukcyjnych danej czynności dowodowej, że jej stwierdzenie powoduje konsekwencje w postaci uznania czynności dowodowej za nie-czynność dowodową.

Do czynności, którym także, z uwagi na interes publiczny leżący u podstaw moralnej integralności wymiaru sprawiedliwości, należy odmówić waloru ważności, a zatem procesowej skuteczności, zaliczyć należy:

- 1) brak podstaw do dokonania danej czynności wskazanych w ustawie;
- 2) przeprowadzenie czynności dowodowej z naruszeniem warunków materialnych i formalnych;
- 3) podjęcie czynności mającej na celu naruszenie zakazów dowodowych – np. użycie przymusu lub groźby karalnej;
- 4) dokonanie czynności w sposób oczywiście sprzeczny z jej istotą i celami;
- 5) dokonanie czynności w sposób oczywisty zmierzającej do uzyskania dowodu inkryminującego z naruszeniem zasad i gwarancji procesowych.

Co do najsurowszej przesłanki nieważności postępowania dowodowego, powinna mieć ona zastosowanie do niedającej się usunąć kolizji dla uznania postępowania za nierzetelne, a zatem wtedy, gdy stwierdzone naruszenie standardów, zasad i gwarancji jest tak wysokie i dolegliwe, że uznanie tak poczynionych ustaleń za zdatne do budowy dowodowej podstawy rozstrzygnięcia jest nie możliwe z uwagi na trzy zasadnicze elementy. Po pierwsze, naruszenie istoty danego prawa i wolności człowieka jest tak wysokie, że nie daje się pogodzić z zasadą demokratycznego państwa prawnego i praworządności. Po drugie, rodzaj zagrożonego

dobra przez czynność dowodową ma charakter fundamentalny – życie, zdrowie, bezpieczeństwo, prywatność. Po trzecie, powzięte działanie w postaci przeprowadzenia czynności dowodowej uznanej za nieważną miało charakter świadomy, celowy i bezpośredni.

Rozdział I

DETERMINANTY GRANIC I STANDARDÓW CZYNNOŚCI DOWODOWYCH – ZAGADNIENIA OGÓLNE

1. Cele procesu karnego a zasady prawa dowodowego

Tytułem uwag wstępnych podkreślić należy, że rekonstrukcja granic i standardów czynności dowodowych jest zabiegiem odnoszącym się do ustalenia wyznaczników poznania w procesie karnym, wśród których cele procesu oraz zasady prawa dowodowego zajmują miejsce szczególne. Tak jest m.in. z perspektywy normatywnie określonych celów procesu wskazanych w art. 2 § 1 k.p.k. oraz konstrukcji norm celowościowych rozumianych jako dyrektywa określonego postępowania (wzorzec powinienego zachowania), środek do określonego celu, których osiągnięcie możliwe jest wyłącznie za pomocą czynności dowodowych, które spełniają najistotniejszą rolę dla poznania faktów w postępowaniu karnym.

W odniesieniu do poszukiwania optymalnego modelu postępowania dowodowego w sprawach karnych dwie kwestie w zakresie celów oraz klasyfikacji zasad uznać należy za podstawowe. Po pierwsze, z normatywnego punktu widzenia należy wskazać kluczowe znaczenie zasady trafnej reakcji oraz powiązanej z nią zasady prawdy materialnej. Po

drugie, w płaszczyźnie aksjologicznej cele procesu karnego utożsamiać należy z łączną realizacją takich wartości jak: prawda, praworządność i rzetelność.

Jeżeli chodzi o pierwszą z płaszczyzn, zauważyć należy, że zasada trafnej reakcji karnej to nie tylko wymagania płynące z czterech postulatów wynikających z treści art. 2 § 1 pkt 1 k.p.k. w odniesieniu do prawidłowego stosowania prawa karnego, konsekwencji prawnokarnych oraz wymiaru kary (sprawiedliwość materialna), ale to także zestaw procesowych wymagań kierowanych do organów procesowych odnoszących się do możliwie pełnych i rzetelnie przeprowadzonych ustaleń faktycznych¹. Oznacza to zastosowanie proporcjonalnych czynności dowodowych, środków i metod służących do osiągnięcia tego celu. Podnosi się również, że zależności zasady prawdy i dyrektywy trafnej reakcji karnej są na tyle wyraźne, że dyrektywa trafnej reakcji karnej pełni rolę przepisu modyfikującego treściowo normę, której zrab zawiera się w treści art. 2 § 2 k.p.k. Zaś „brzmienie art. 2 § 1 pkt 1 k.p.k. przesądza o koncepcji prawdy preferowanej przez ustawodawcę, wyraźnie nawiązując do głównego aktu subsumpcji – wydania rozstrzygnięcia o przedmiocie procesu”².

W tej kwestii M. Cieślak wskazywał jednak, że przepisy prawa karnego zarówno materialnego, jak i procesowego starając się zabezpieczyć urzeczywistnienie postulatów trafnej reakcji karnej, napotykały na przeszkody wynikające z kolizji z wartościami i ideami co, stanowiąc wyjątek od zasady prawdy materialnej, aktualizuje wymóg przestrzegania zasady praworządności i rzetelności³. Z oczywistych względów trafna reakcja nie może być realizowana za wszelką cenę, gdyż nierzadko kolidując z istotnymi wartościami społecznymi, musi ustąpić im pierwszeństwa. W tym zakresie w nauce procesu karnego wskazuje się, że osiągnięcie

¹ J. Skorupka, *O sprawiedliwości procesu karnego*, Warszawa 2013, s. 299–300; J. Jodłowski, *Zasada prawdy materialnej w postępowaniu karnym. Analiza w perspektywie funkcji prawa karnego*, Warszawa 2015, s. 43–45.

² B. Janusz-Pohl, *Uwagi na marginesie książki J. Jodłowskiego „Zasada prawdy materialnej w postępowaniu karnym. Analiza w perspektywie funkcji prawa karnego. Wolters Kluwer 2015”*, ss. 465, „Ius Novum” 2016/3, s. 154.

³ M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 211–212.

zasadniczego celu procesu, jakim jest zasada trafnej reakcji karnej, nie jest wystarczające. Obok spełnienia wymagań płynących z treści zasady trafnej reakcji karnej równie istotna jest realizacja sprawiedliwości materialnej i proceduralnej.

Pozostając w zgodzie z przedstawionymi uwagami, zauważyć należy, że dla osiągnięcia celu procesu karnego rozumianego jako realizacja trafnej reakcji karnej oraz sprawiedliwości w postaci zarówno materialnej, jak i proceduralnej ważny jest sposób (metoda), za pomocą którego cel ten osiągnięto. Podkreślić w końcu należy, że zasada prawdy materialnej, której istota sprowadza się do opierania twierdzeń przez organy procesowe na prawdziwych ustaleniach faktycznych, jest dyrektywą służącą realizacji zasady trafnej reakcji karnej. Konieczność oparcia rozstrzygnięcia na ustaleniach faktycznych zgodnych z rzeczywistością wiązać należy z jej optymalizacyjnym charakterem. Jest tak dlatego, że realizacja zasady prawdy materialnej jest stopniowalna, a zatem może być z uwagi na ograniczenia faktyczne i prawne zrealizowana jedynie w pewnym stopniu. To co zakodowane zostało w dyrektywie przewidzianej w art. 2 § 2 k.p.k. i co świadczy o jej szczególnej randze w systemie naczelnych zasad procesu karnego oraz wiodącym charakterze wśród zasad dowodowych, dotyczy adresowanej do organów procesowych powinności: 1) maksymalizacji dokładności ustaleń faktycznych, 2) ukształtowania postępowania dowodowego w taki sposób, aby reguły przeprowadzania czynności dowodowych stwarzały możliwie największe prawdopodobieństwo zgodności poczynionych ustaleń z przebiegiem rekonstruowanego zdarzenia, 3) wyboru czynności dowodowych i sposobu ich przeprowadzenia uwzględniającego zasadę rzetelnego postępowania dowodowego opartego na gwarancjach procesowych, proporcjonalności i minimalizmu skutków negatywnych⁴. Nie jest zatem wystarczające rozumienie zasady prawdy sprowadzające się do sfery, tj. istnienia bądź nieistnienia (fałszywości/prawdziwości), pewnych faktów co do rzeczywistości podlegającej normatywnym regułom rekonstrukcji.

⁴ M. Cieślak, *Polska procedura...*, s. 326–328; J. Jodłowski, *Zasada prawdy...*, s. 121 i n.; A. Gaberle, *Dowody w sądowym postępowaniu karnym. Teoria i praktyka*, Warszawa 2010, s. 56.

Problem, jaki powstaje na tle postrzegania roli i znaczenia zasady prawdy materialnej, dotyczy granic przeprowadzania czynności dowodowych. W tym sensie konstrukcja i znaczenie zasady prawdy materialnej determinuje i wyznacza charakter tego modelu, będąc jego zasadniczym elementem konstrukcyjnym. O zasadności takiego zapatrywania decydują dwa elementy. Pierwszy z elementów, pragmatyczny, odnosi się do rzeczywistej możliwości czynienia ustaleń faktycznych odpowiadających rzeczywistości. Drugi związany jest ze sferą proceduralnych barier dopuszczalności czynności dowodowych⁵. Z punktu widzenia funkcjonalnego ważne jest to, że z jednej strony, zasada prawdy materialnej nie tworząc żadnych zobiektywowanych reguł konfirmacji bądź falsyfikacji ustaleń faktycznych sprowadza się w konsekwencji do badania prawdziwości twierdzeń przed sądem, z drugiej zaś strony dowodowa podstawa rozstrzygnięcia oparta jest na ustaleniach uznanych za prawdziwe nie tylko zgodnie z faktycznymi możliwościami, ale także regułami proceduralnymi⁶. Oznacza to finalnie, że prawdziwym ustaleniem faktycznym jest to, które zostało udowodnione przed sądem, a zatem takie, które odnosi się do sformalizowanych reguł i kryteriów oceny dowodów.

W konsekwencji zwrócić należy uwagę, że sformalizowany sposób oceny dowodów nie może oznaczać ograniczenia realizacji prawdy materialnej wyłącznie do sfery prawidłowo przeprowadzonych czynności procesowych. Winien on zakładać uczynienie wszystkiego, co możliwe, aby – w dążeniu do oparcia rozstrzygnięcia na prawdzie materialnej, tj. stworzenia warunków (a nie konieczności) do oparcia podstawy rozstrzygnięcia na okolicznościach zgodnych z rekonstruowaną przeszłością i odzwierciedlającym ją rzeczywistym przebiegiem zdarzeń – uwzględnić sferę sprawiedliwości proceduralnej i rzetelności postępowania dowodowego⁷. Nie wchodząc w szczegóły w płaszczyźnie modelowej, chodzi zatem o coś więcej w relacji prawdy materialnej do prawdy sądowej (formalnej). Nie jest zatem satysfakcjonujące z perspektywy

⁵ Na temat ograniczeń realizacji zasady prawdy materialnej zob. J. Jodłowski, *Zasada prawdy...*, s. 128–133.

⁶ Tak w ogólnej teorii prawa T. Gizbert-Studnicki, *Zasady i reguły prawne*, PiP 1988/3, s. 10; T. Gizbert-Studnicki, *Prawda sądowa w postępowaniu cywilnym*, PiP 2009/7, s. 9.

⁷ W kwestii optymalizacyjnego charakteru zasady prawdy materialnej zob. J. Jodłowski, *Zasada prawdy...*, s. 47–49.

warunków normatywnych z działu V k.p.k., w jakich funkcjonuje art. 2 § 2 k.p.k., uznanie, że wystarczające jest stwierdzenie zgodności z ustaleń z rzeczywistością. Niezbędne jest skonfrontowanie kierunku czynności i dokonanych ustaleń dowodowych z regułami gwarancyjnymi. W toku śledztwa lub dochodzenia mechanizm weryfikacji ma poprzez sędziego ds. postępowania pełnić, przez wzgląd na konstytucyjną zasadę praworządności, o której mowa w art. 7 Konstytucji RP, rolę gwarancyjno-zabezpieczającą realizację zasady prawdy przed ustaleniami dokonanymi z naruszeniem (nadużyciem) prawa lub reguł przeprowadzania czynności dowodowych. W postępowaniu sądowym jest ściśle związany z rolą przewodniczącego w zakresie obowiązku dbałości o wyjaśnienie wszystkich istotnych okoliczności sprawy (art. 366 § 1 k.p.k.).

Co ciekawe, niezależnie jednak od modelu inkwizycyjnego czy kontradyktoryjnego elementem rozróżniającym te dwa modele nie jest cel procesu, który jest co do swej istoty tożsamy, ale sposób dochodzenia do prawdy materialnej oraz rola sądu i znaczenie aktywności dowodowej stron⁸. Innymi słowy, który z przeciwstawnych modeli stwarza najlepsze warunki do wyjaśnienia prawdy w procesie karnym, czy ten o ograniczonej roli sądu do statusu biernego arbitra, w którym strony mają przekonać sąd o swoich racjach bazujących na gromadzonych przez siebie dowodach, czy ten, który zakłada istotną rolę sądu w postępowaniu dowodowym, przyjmując dopuszczalność rozdziału funkcji procesowych. Pytanie, jakie się tu nasuwa, dotyczy tego, co stanowi esencjonalną różnicę w dochodzeniu do prawdy materialnej w modelu inkwizycyjnym a kontradyktoryjnym.

Odpowiedzi na to pytanie poszukiwać należy z jednej strony w rozdziale funkcji procesowych, a z drugiej strony w poziomie aktywności dowodowej stron i sądu w poszukiwaniu dowodów, inicjatywie dowodowej

⁸ Tak jest niezależnie od tego, czy rozpatrujemy model procesu będący konsekwencją państwa proaktywnego, czy reaktywnego bądź *Crime Control vs Due Proces model of the Criminal Process*. W tej kwestii zob. M. Damaska, *Structures of Authority and Comparative Criminal Procedure*, „The Yale Law Journal” 1975/84(3), 480, s. 502–503; M. Damaska, *The Faces of Justice and State Authority*, Yale 1986, s. 73; M. Damaska, *Evidence Law in Adrift*, Yale–New Heaven–London 1997, s. 94; H. Packer, *Two Models of the Criminal Process*, „University of Pennsylvania Law Review” 1964/113(1), s. 9.

oraz konsekwencjach jej zaniechania. Przystępując do odpowiedzi na tak postawione pytanie, jedno w tym miejscu wymaga wyraźnego podkreślenia. Dostrzegając rangę i wagę prawdziwych ustaleń faktycznych i optymalizacyjnego charakteru zasady prawdy materialnej, nie można tracić z pola widzenia tego, że postulat możliwie maksymalnej zbieżności ustaleń faktycznych z rzeczywistością wymaga dbałości o wyjaśnienie istotnych okoliczności sprawy, bez których dowodowa podstawa rozstrzygnięcia będąc niepełna, prowadziłaby do ułomności rezultatów postępowania, wprost rzutując na niemożność realizacji trafnej reakcji karnej.

To, co wydaje się najistotniejsze z punktu widzenia odpowiedzi na pytanie o esencjonalną różnicę w podejściu do prawdy materialnej, dotyczy zatem dopuszczenia ingerencji sądu tam, gdzie zauważa on na tyle istotne braki dowodowe, że uniemożliwiają one wydanie wyroku⁹. Chodzi zatem o dostrzeżenie, że zarówno pierwszoplanowa rola sądu w poszukiwaniu, wprowadzaniu i przeprowadzaniu dowodów, jak i jego kompletna bierność wynikająca z normatywnego braku możliwości ingerencji w postępowanie dowodowe mogą prowadzić do deformacji procesu w zakresie przeprowadzania ustaleń faktycznych¹⁰. Powyższe stanowisko znajduje jednoznaczne potwierdzenie w tym, że z istoty sporu przed sądem oraz statusu strony procesowej wynika, że nikt inny nie jest w stanie go efektywnie realizować niż one same, pod warunkiem, że dysponują w ramach równości broni dostępem do tożsamyh uprawnień i czynności dowodowych, a sąd pozostaje organem bezstronnym. W związku z tym trzeba wyraźnie zaznaczyć, że dwa elementy mają zasadnicze znaczenie. Po pierwsze, troska o bezstronność sądu, która w płaszczyźnie postępowania dowodowego na rozprawie jest związana z istotnym ograniczeniem aktywności dowodowej z urzędu. Po drugie, wymuszenie aktywności oskarżyciela publicznego, który w perspektywie

⁹ T. Weigend, *Should We Search for the Thruth, and Who Should do it?*, „North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulations” 2011/36(2), s. 407.

¹⁰ W. Jasiński, *Model procesu a efektywność dochodzenia do prawdy – uwagi na tle projektu nowelizacji kodeksu postępowania karnego* [w:] *Pojęcie, miejsce i znaczenie prawdy w polski procesie karnym*, red. K. Kremens, J. Skorupka, Wrocław 2013, s. 59–61; M.E. Frankel, *Search for Thruth: An Umpireal View*, „Pennsylvania Law Review” 1975/123(5), s. 1045.

wzmocnienia sporności stron determinuje jego czynny udział w poszukiwaniu i wprowadzaniu dowodów. W tym sensie rozdział funkcji procesowej poprzez przejęcie funkcji oskarżenia jest bez wątpienia niekorzystny, gdyż znacząco limituje sporny charakter procesu. Jest tak dlatego, że uznanie priorytetowej roli sądu w postępowaniu dowodowym oznacza, iż to sąd, a nie oskarżyciel, staje się *de facto* przeciwnikiem procesowym oskarżonego, podczas gdy powinien realizować funkcje orzekania w oparciu o dowody wprowadzone i przeprowadzone przez strony procesowe. Biorąc pod uwagę znaczenie zasady prawdy materialnej w obu modelach procesu karnego, trudno zaakceptować tak jednoznacznie bezkrytyczne podejście do modelu kontradiktoryjnego, w myśl którego wyłącznie bierność dowodowa sądu jako biernego arbitra, zapewniająca maksymalną bezstronność sądu oraz obciążenie wynikiem sporu spierających się stron, jest gwarantem trafnego rozstrzygnięcia w sprawie¹¹. Tak samo błędne jest przekonanie o wyłącznych zaletach modelu inkwizycyjnego, wśród których przykładowo przywiązywanie do roli i znaczenia dowodów zgromadzonych w postępowaniu przygotowawczym, dominującej roli sądu oraz bierności oskarżyciela¹².

Problematyka realizacji celów procesu ujawnia się również na tle pozostałych zasad prawa dowodowego, wśród których szczególnie znaczenie obok zasady prawdy materialnej zajmuje zasada swobodnej oceny dowodów. Uwzględniając wyjątkowy charakter zasady prawdy materialnej rozumianej w sposób optymalizacyjny na prawidłowość jej urzeczywistnienia w procesie karnym, zasadniczy wpływ mają dwa elementy, z których pierwszy dotyczy jakości przeprowadzonych czynności dowodowych i zgromadzonego materiału dowodowego oparte- go na dowodach istotnych stanowiących rdzeń dowodowej podstawy

¹¹ M. Damaska, *Evidence Law...*, s. 124; W. Jasiński, *Model procesu karnego...*, s. 63–65; P. Hofmański, *Zasada prawdy w postulowanym modelu procesu karnego* [w:] *Pojęcie, miejsce i znaczenie prawdy w polskim procesie karnym*, red. K. Kremens, J. Skorupka, Wrocław 2013, s. 44.

¹² S. Waltoś, *Kontradiktoryjność a prawda materialna* [w:] *Kontradiktoryjność w polskim procesie karnym*, red. P. Wiliński, Warszawa 2013, s. 42–43; J. Skorupka, *Wpływ kontradiktoryjności rozprawy głównej na przebieg postępowania przygotowawczego* [w:] *Kontradiktoryjność w polskim procesie karnym*, red. P. Wiliński, Warszawa 2013, s. 86.

orzeczenia, a drugi prawidłowej oceny dowodów w oparciu o kryteria przewidziane w ustawie.

Na tle sformułowania art. 2 § 2 k.p.k. oraz art. 7 k.p.k. wyłania się zatem powinność dążenia i osiągnięcia prawidłowo przeprowadzonych ustaleń faktycznych zgodnych z wymaganiami: selekcji i oceny materiału dowodowego, ale także rzetelnego przeprowadzenia czynności dowodowych. Tak szerokie podejście do czynności dowodowych i ich rezultatu w postaci zgromadzenia (uzyskania) dowodów pozwala na dokonanie oceny w sposób, który znacząco wzmacnia gwarancję realizacji zasady prawdy materialnej, swobodnej oceny dowodów i osiągnięcie trafnej reakcji. W tym sensie zasada swobodnej oceny dowodów stanowi istotną gwarancję realizacji celów postępowania karnego. Jak słusznie wskazywała Z. Świda, jest to „zasada, której prawidłowe funkcjonowanie w procesie gwarantuje i zabezpiecza realizację nadrzędnej zasady dowodowej – zasady prawdy materialnej”¹³.

Na tym tle zasada swobodnej oceny dowodów przy założeniu przewagi elementów kontradiktoryjnych nad inkwizycyjnymi jest warunkiem ustalenia prawdy materialnej poprzez uporządkowanie i selekcję zgromadzonego materiału dowodowego nie tylko z punktu widzenia ich istotności, ale także jakości przeprowadzonych czynności dla budowy dowodowej podstawy rozstrzygnięcia. Chodzi więc o taki zakres i kształt oceny dowodów, który gwarantując realizację zasady prawdy materialnej będącej rezultatem selekcji i oceny materiału dowodowego przez pryzmat trzech wskazanych w art. 7 k.p.k. kryteriów, uwzględnia znaczenie kryterium jakościowego czynności dowodowych. Stosownie do tego zasada kontradiktoryjności sprzyjając zebraniu materiału dowodowego, rzutuje na zakres oceny dowodów. W tej perspektywie swobodna ocena dowodów dokonywana jest przez organy procesowe w oparciu o kryteria z art. 7 k.p.k. odnoszące się do przekonania ukształtowanego w oparciu o wiedzę, logikę i doświadczenie życiowe¹⁴. Zasadę tę można rozpatrywać w kategorii sposobu kształtowania się podstawy dowo-

¹³ Z. Świda-Łagiewska, *Zasada swobodnej oceny dowodów w polskim procesie karnym*, Wrocław 1983, s. 41.

¹⁴ J. Jodłowski, *Zasada prawdy...*, s. 76–77.

dowej determinowanej kontradiktoryjnym sposobem oraz zakresem przeprowadzonych dowodów dostępnych do oceny. Zgodzić trzeba się z poglądem, że ocena dokonywana w oparciu o wielopłaszczyznową analizę nieskrępowaną regułami dowodowymi w znacząco większym zakresie pozwala na indywidualną ocenę ich wartości (mocy) dowodowej w danej sprawie. Oczywiście jest ona dokonywana w oparciu o możliwie zobiektywizowane kryteria. Jest to jednak ocena wartościująca kwestie: wiarygodności, przydatności, a czasem mocy (wartości) dowodowej, co jest trudne do oceny z perspektywy w pełni zobiektywizowanych kryteriów.

Co się tyczy zasady domniemania niewinności, to nie jest ona z uwagi na swój gwarancyjny charakter ściśle podporządkowana zasadzie prawdy materialnej. W kwestii roli i znaczenia tej zasady A. Murzynowski wskazywał, że wynika z niej kilka zasadniczych dyrektyw (reguł) dotyczących postępowania: 1) konieczności badania winy oskarżonego i wszystkich okoliczności związanych z odpowiedzialnością karną i wymiarem kary, co jest niezależne od materiału dowodowego obciążającego oraz subiektywnego przekonania o winie 2) reguły *in dubio pro reo*, 3) reguły związanych z ciężarem dowodu¹⁵.

W perspektywie dowodowego prawa karnego zasada domniemania niewinności pełniąc funkcję aktywizującą, wymusza na organach procesowych przeprowadzanie czynności dowodowych niezbędnych dla realizacji zasady prawdy materialnej oraz trafnej reakcji karnej w kontekście obalenia lub utrzymania domniemania, mając szczególnie na uwadze gwarancje praw oskarżonego pod kątem niedopuszczalności przypisania winy bazującego na wątpliwych ustaleniach faktycznych nie tylko z perspektywy wiarygodności dowodów, ale także jakości czynności dowodowych. Z kolei reguła *in dubio pro reo* jest uznawana za logiczną konsekwencję zasady domniemania niewinności. To, co istotne w tym miejscu, związane jest z faktem, że nie stanowi ona wyłączenie reguły związanej z oceną dowodów (obowiązuje zarówno przy ocenie poszczególnych dowodów, jak i całościowej ocenie materiału

¹⁵ A. Murzynowski, *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1994, s. 255.